

OBSERVAȚII PRIVIND CULTURA GUMELNIȚA ÎN DOBROGEA

PUIU HAȘOTTI

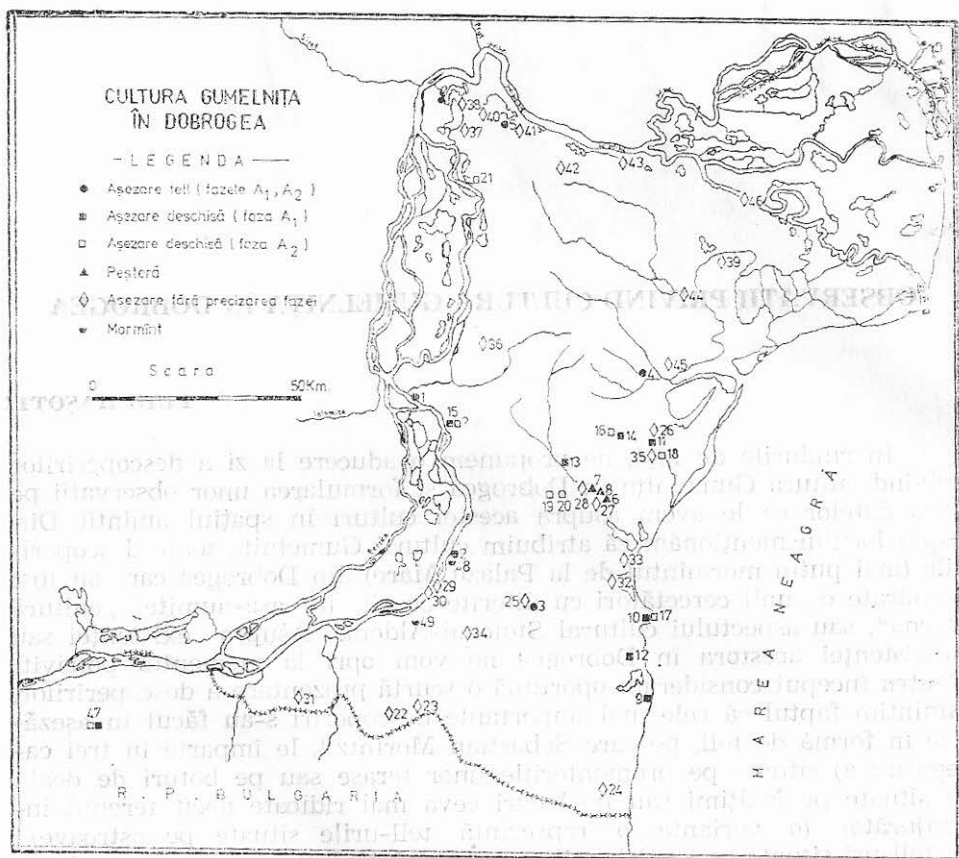
În rândurile de față, ne propunem o aducere la zi a descoperirilor privind cultura Gumelnița în Dobrogea și formularea unor observații pe baza datelor ce le avem asupra acestei culturi în spațiul amintit. Din capul locului menționăm că atribuim culturii Gumelnița toate descoperirile (mai puțin mormintul de la Palazu Mare) din Dobrogea care au fost încadrate de unii cercetători cu diferite ocazii în așa-numita „cultură Varna”, sau aspectului cultural Stoicani-Aldeni. Asupra existenței sau inexistenței acestora în Dobrogea ne vom opri la momentul potrivit. Pentru început considerăm oportună o scurtă prezentare a descoperirilor. Amintim faptul că cele mai importante descoperiri s-au făcut în așezările în formă de tell, pe care Sebastian Morintz¹, le împarte în trei categorii: a) situate pe promontoriile unor terase sau pe boturi de deal; b) situate pe înălțimi sau pe locuri ceva mai ridicate decât terenul înconjurător (o variantă o reprezintă tell-urile situate pe ostroave); c) tell-uri situate în șesul luncilor, pe marginea lacurilor sau pe un teren foarte puțin accidentat. De remarcat este faptul că în Dobrogea întâlnim, în ciuda unui număr relativ redus de astfel de așezări, toate cele trei variante menționate. Așezările tell sint următoarele:

1. Hirșova². La marginea orașului, pe malul Dunării, se află unul dintre cele mai mari tell-uri din România (avea un diametru de aproape 200 m și o înălțime de 11 m). Dunărea a erodat o mare parte din el. Tell-ul s-a format pe niște depuneri nisipoase așezate pe stincă. Cercetările au început în 1961, după cîțiva ani au fost întrerupte, pentru a fi reluate pe o scară mai amplă în anul 1985. Importanța descoperirilor făcute la Hirșova este binecunoscută. Ele au adus noi observații de conținut privind cultura Gumelnița din Dobrogea, precum și prețioase date asupra sincronismelor dintre culturile Boian și Hamangia³. Pornind de

¹ Seb. Morintz, SCIV, 13, 1962, 2, p. 273—282.

² D. Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—305.

³ Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 187—199; idem, Peuce, 2, 1974, p. 3—8; Eug. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 230—235.

1. Hirșova; 2. Cernavoda; 3. Medgidia; 4. Baia; 5. Luncavița; 6. Peștera „Gura Dobrogei”; 7. Peștera „La Izvor”; 8. Peștera „La Baba”; 9. Costinești; 10. Constanța „Tăbăcări”; 11. Istria; 12. Agigea; 13. Cheia; 14. Tariverdi „Cărămidărie”; 15. Ghindărești; 16. Tariverdi; 17. Constanța „Parcul Catedralei”; 18. Histria; 19. Tîrgușor „Urs”; 20. Tîrgușor „Sitorman”; 21. Carcaliu; 22. Fîntîna Mare; 23. Văleni; 24. Limanu; 25. Medgidia; 26. Istria; 27. Gura Dobrogei; 28. Grădina; 29. Cochirleni; 30. Cochirleni; 31. Esichioi; 32. Ovidiu; 33. Năvodari; 34. Ivrinezu Mare; 35. Histria; 36. Calfa; 37. Jijila; 38. Garvăn; 39. Popina; 40. Văcăreni; 41. Rachelu; 42. Niculițel; 43. Somova; 44. Enisala; 45. Lunca; 46. Mahmudia; 47. Atmageaua Tătărească; 48. Cernavoda; 49. Rasova.

la descoperirile din acest tell, autoarea săpăturilor din anii '60, a formulat o serie de concluzii privind începutul culturii Gumelnița în Dobrogea⁴, caracterizat printr-o așanumită „fază Hirșova”, opinie contestată după o temeinică argumentare de M. Simon⁵. Părerea aceleiași autoare, după care „fază Hirșova” ar fi fost o fază inițială a culturii Gumelnița și im-

⁴ D. Galbeniu, Dacia, NS, 10, 1966, p. 321—328.

⁵ M. Simon, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 359—366.

plicit tell-ul de aici să fi reprezentat un prim focar de difuziune al acestei culturi, ni se pare mai mult decît controversabilă. În tellul de la Hirșova, stratul gumelnițean are o grosime de circa 6 m și conține mai multe nivele și subnivele ale fazelor A1 și A2 ale acestei culturi. Din cele 12 locuințe cercetate de G. Galbenu, 9 aparțin culturii Gumelnița — 6 din faza A1 și 3 din faza A2. Viitoarele cercetări, mult mai ample decît cele precedente, au menirea de a aduce noi date privind conținutul și cronologia internă a culturii Gumelnița.

2. Cernavodă⁶. Pe malul Dunării, la marginea de nord-est a orașului (actualmente zona este complet schimbată datorită lucrărilor pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră) se afla un tell ce a intrat în literatura de specialitate drept „tell-ul Schuchhardt” — după numele arheologului german care a întreprins aici primele săpături la sfîrșitul secolului trecut și apoi în 1914. Cercetările au fost reluate de I. Nestor în 1934. Cu această ocazie s-a arătat că aici nu sînt două faze ale culturii Gumelnița, cum menționase Schuchhardt, ci numai una, alături de observația că „avem de-a face, așadar, cu o variantă a civilizațiunii Gumelnița”⁷. Se pare deci că I. Nestor a sesizat cu mai bine de cinci decenii în urmă, un fenomen ce apoi a fost confirmat de cercetările ulterioare, anume că în Dobrogea cultura Gumelnița are unele caracteristice regionale.

3. Medgidia⁸. La circa 200 m est de gara orașului, lângă un canton C.F.R. se afla un tell, la care înainte de a fi complet distrus, (cercetările au început după ce partea superioară a sa fusese descoperită; deci nu putem ști ce se afla peste nivelele Gumelnița A2 care sînt din plin documentate) de lucrări de interes obștesc, s-au executat cîteva sondaje. Tell-ul avea o mărime mijlocie — diametrul = 50 m. În cele patru nivele au fost identificate fazele A1 și A2 ale culturii Gumelnița. Dintre locuințele cercetate, se detașează ca importanță cea în care au fost găsite cinci mari vase de provizii și mai multe rîșnițe așezate direct pe podea. Autorul săpăturilor a considerat, nu fără temei, că ne aflăm în fața celei mai vechi „mori” primitive de pe teritoriul României. La rîndul nostru, subliniem că materialul aflat în expoziția și depozitele Muzeului de Istoria Națională și Arheologie Constanța, aparțin fazelor A1 și A2, asemănările cu ceramica de la Hirșova fiind evidente.

4. Baia⁹. Tell-ul se află în apropierea malului jos al unui pîrîu și are o poziție lipsită de orice apărare naturală. Secțiunea executată spre limita sa de nord, a relevat existența unui șanț și a unui val de apărare. Între val și șanț existau gropi specifice, care atestă că în ansamblul sis-

⁶ I. Nestor, *Analele Dobrogei*, 13, 1937, p. 1—21.

⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁸ D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 5, 1959, p. 101 și informații amabile de la N. Harțuche; N. Harțuche, *Material aflat în fondul documentar al M.I.N.A. Constanța*.

⁹ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 121; Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 274, p. 280—281.

temului de împrejmuire se folosea și un gard de lemn. Nivelele gumelnițene ale tell-ului de la Baia, aparțin fazelor A1 și A2 ale acestei culturi.

5. Luncavița¹⁰. Tell aflat pe o terasă a Dunării. Au fost identificate două șanțuri de apărare, unul mai larg — lățime = 12 m — dar cu adâncime mai redusă și altul care îl tăia pe primul. Contemporan cu tell-ul a fost cel puțin șanțul mai larg. Depunerile formau șase nivele. E. Comșa — cel care a efectuat săpăturile de aici — a arătat că a constatat o influență a „grupului cultural Aldeni II“, pe fondul predominării elementelor gumelnițene. În privința existenței aici a unui aspect „Aldeni II“ nu ne putem pronunța în nici un fel, datorită publicării sumare a săpăturilor. De remarcat este faptul că în nivelul inferior nu există material specific fazei A1 și în cel din faza B lipsește — fenomen întâlnit pretutindeni în Dobrogea. Cele două observații demonstrează că tell-ul s-a format când aspectul Stoicani-Aldeni era deja născut. Deci o pătrundere efectivă a aspectului Stoicani-Aldeni în Dobrogea de nord-est este foarte greu de presupus, iar pînă la Costinești, în sudul Dobrogei, este practic exclus; asupra acestui subiect vom reveni. Așezarea de la Luncavița își încheie evoluția odată cu pătrunderea (aici pare violentă, căci nivelele superioare — nr. 1 și nr. 2 — erau foarte puternic incendiate) a triburilor Cernavoda I, într-un moment corespunzător sfîrșitului fazei A2 a culturii Gumelnița.

Cele mai substanțiale date privind cultura Gumelnița în Dobrogea, le avem din cele cinci tell-uri prezentate pe scurt mai sus. Ele au fost cercetate în urma unor săpături mai mult sau mai puțin ample.

De la majoritatea celorlalte așezări, fie deschise, fie peșteri, nu avem date stratigrafice și cronologice prea bogate. Mai mult, asupra unora dintre ele nu deținem decît informații foarte vagi. Pe toate le vom prezenta pe scurt în cele ce urmează.

Punctele cele mai numeroase în care a fost identificată cultura Gumelnița le reprezintă așezările deschise. Un loc aparte îl au însă cele trei peșteri din centrul Dobrogei care au avut darul de a ne oferi o serie de date stratigrafice clare privind raporturile cronologice ale acestei culturi.

În faza A1 (menționăm că în respectiva fază am inclus și așezările pe care D. Galbenu le-a încadrat în „faza Hirșova“) au fost dateate descoperirile din următoarele puncte.

1. Peștera „Gura Dobrogei“¹¹ (com. Gura Dobrogei). Nivelele neolitice sînt în număr de trei și au următoarea dispunere: nivelul inferior conține material din faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia (Hamangia III); cel mijlociu conține materiale amestecate ce aparțin fazei menționate a culturii Hamangia și fazei Spantov a culturii Boian, iar cel superior se datează pe baza ceramicii în faza A1 a culturii Gumelnița,

¹⁰ Eug. Comșa, SCIV, 3, 1952, p. 413—416; idem, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 747—756; idem, Materiale, 8, 1962, p. 221—224; idem, Peuce, 2, 1974, p. 18.

¹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Materiale, 5, 1959, p. 47; N. Harțușche, Pontica, 9, 1976, p. 14—15.

sau cum au arătat autorii cercetărilor în „faza timpurie”¹² sau într-un „facies dobrogean timpuriu”¹³.

2. Peștera „la Izvor”¹⁴ (sat Cheia). Peste nivelul Hamangia III (faza Ceamurlia de Jos) se află un nivel gumelnițean cu materiale din faza A1. Cele câteva cioburi Cernavoda I care se aflau în nivelul gumelnițean au fost antrenate aici din vechime.

3. Peștera „la Baba”¹⁵ (sat Cheia). Cel mai vechi nivel neolitic datează tot din faza III a culturii Hamangia, după care urmează două nivele gumelnițene marcate între altele de vetre. N. Harțuche subliniază că ceramica gumelnițeană este asemănătoare celei din nivelul inferior al tell-ului de la Medgidia și cu cea recoltată de la suprafața solului din punctul „Siliște” de pe raza satului Cheia, deci din faza A1 (mai precis de la sfârșitul acestei faze — datarea lui N. Harțuche este „Ic — IIa”) ¹⁶.

4. Costinești ¹⁷. Așezare cu un singur nivel (deasupra acestuia se află unul de epocă romană) datat pe baza unui destul de bogat material arheologic la începutul culturii Gumelnița — faza A1. Așezarea de la Costinești, ca și cea de la Constanța — lacul Tăbăcărie — precum și nivelele din partea inferioară a stratului gumelnițean din tell-ul de la Hirșova, au fost încadrate de D. Galbenu în „faza Hirșova”¹⁸ a culturii Gumelnița, fază corespunzătoare celui mai timpuriu orizont al acestei culturi. La Costinești a fost investigată numai o margine a așezării. D. Galbenu a apreciat just, că aici, ca și în celelalte două puncte menționate mai sus, există o serie de tradiții ale culturii Hamangia în tehnica de confecționare a ceramicii. S-a cercetat și o locuință apreciată ca „semi-bordei”, la a cărei construcție s-au folosit și pietre, întocmai ca la locuințele aparținând „culturii Varna” din tell-ul de la Duranculak ¹⁹. S-au descoperit și trei fragmente de idoli antropomorfi și unul din gresie verzuie. Remarcăm faptul că la unele fragmente de ceramică fină, s-a folosit și pictura cu roșu crud tipică pentru începutul culturii Gumelnița și pentru cultura Varna.

5. Constanța ²⁰ (pe malul lacului Tăbăcărie). Este o descoperire în-
timplătoare, încadrată după cum am mai arătat în faza „Hirșova”, deci la începutul culturii Gumelnița. Era o așezare deschisă situată pe malul lacului, care în acea vreme era golf al Mării Negre. Au fost sesizate două nivele, dar nu s-a specificat dacă materialul diferă de la un nivel la altul. În cel inferior s-au descoperit și doi idoli antropomorfi, fragmentari.

¹² N. Harțuche, *op. cit.*, p. 15.

¹³ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 47.

¹⁴ *Ibidem*, p. 46—47; N. Harțuche, *op. cit.*, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 18; C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 48.

¹⁶ N. Harțuche, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷ D. Galbenu, *Pontica*, 4, 1971, p. 237—245.

¹⁸ Idem, *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 285—305; idem, *Dacia*, NS, 10, 1966, p. 321—328.

¹⁹ *Istoria na Dobrudža*, Varna, 1984, p. 42—56; H. Todorova, *International Symposium über Lengyel-cultur*, Nitra, Viena, 1986, p. 281—288.

²⁰ D. Galbenu, *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie*, 1, 1964, p. 72—73.

6. Istria²¹. La sud de sat s-a recoltat ceramică din faza a III-a a culturii Hamangia și din faza A1 a culturii Gumelnița.

7. Agigea²². La marginea de est-nord-est a comunei, pe malul nordic la lacului Agigea, care la rîndul său era un golf al Mării Negre, exista o așezare din faza A1. Din păcate, în momentul ajungerii noastre la fața locului, sînt-ul era complet distrus de lucrările pentru canalul Dunăre-Marea Neagră. Au fost recuperate fragmente ceramice și citeva unelte din silex.

8. În satul Cheia, punctul „Siliște“²³, este o așezare încadrată de N. Hartușche în „Ic—Ila“, deci în faza A1 a culturii Gumelnița.

9. La Tariverdi, punctul „Cărămidărie“²⁴, a fost semnalată o așezare „Gumelnița timpurie“.

O situație mai specială o semnalăm pentru așezarea de la Ghindărești²⁵ care se află pe un bot de deal, la marginea Dunării. Din observațiile de pe teren, s-a constatat că așezarea era fortificată „cu pietre de calcar legate cu lut, care constituiau un val ce întărea panta... și înconjură întreaga așezare“²⁶. Săpăturile s-au redus la un mic sondaj. Din stratul neolitic s-a recoltat ceramică din fazele A1 și A2, dar nivelul gumelnițean era suprapus de un altul hallstattian, astfel încît apreciem că nu putem fi deloc siguri că fortificația menționată ținea de așezarea gumelnițeană. Menționăm că așezarea este una simplă, de suprafață.

Din faza A2 a culturii Gumelnița, în afară de așezarea de la Ghindărești se mai cunosc următoarele așezări deschise.

1. Tariverdi²⁷. Pe malul nordic al pîrîului Duingi s-a constatat o așezare „extrem de bogată“.

2. Constanța — „parcul Catedralei“²⁸. De aici provin : un fragment de idol antropomorf de lut, un fragment de capac și un vas de mici dimensiuni.

3. Istria²⁹. La marginea de est-nord-est a malului ripos al lacului Sinoe, la circa 3 km nord de cetatea Histria, a fost sondată o așezare cu două nivele, cel inferior fiind foarte sărac în materiale. Din ilustrația publicată ni se pare a fi un material caracteristic exclusiv fazei A2. Locuința cercetată nu este clar prezentată — groapă în care s-a găsit o porțiune de podea fățuită.

4. Tîrgușor, punctul „Urs“³⁰. Aici se află o așezare din faza III-a a culturii Hamangia (începutul fazei Ceamurlia de Jos) pe care o cercetăm

²¹ Al. Avram, C. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 18, 1978 ; p. 114.

²² Identificare pe teren făcută de subsemnatul.

²³ N. Hartușche, *op. cit.*, p. 18.

²⁴ D. Berciu, C. Preda, Materiale, 5, 1959, p. 233.

²⁵ Seb. Morintz, D. Șerbănescu, SCIV, 25, 1974, 1, p. 61—62, 63.

²⁶ *Ibidem*, p. 62.

²⁷ A. Avram, C. Bounegru, C. Chiriac, *op. cit.*, p. 118.

²⁸ Materialele se află în depozitele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța. Ele au fost găsite cu ocazia cercetărilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei) — A. Rădulescu, C. Scorpan, Pontica, 8, 1975, p. 9—49.

²⁹ Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 56—58, fig. 39.

³⁰ Cercetări ale subsemnatului.

de mai mulți ani. În unele secțiuni aflate la marginea de sud a așezării, deasupra nivelului Hamangia, a apărut un nivel subțire Gumelnița A2.

5. Tirgușor — „Sitorman“³¹. Așezarea se află la circa 800 m est de cea de la punctul „Urs“. Au fost efectuate numai cercetări de suprafață. Remarcăm între alte descoperiri, un topor de silex și partea superioară a unui idol Cucuteni A1, care evident, reprezintă un import.

6. Carcaliu³². Pe platoul unui deal din apropierea Dunării, se află o așezare cu un strat subțire de cultură — 0,30—0,40 m. O importanță aparte o au importurile Cucuteni A3, care asigură încă o dată sincronismele dintre cele două faze ale acestor culturi.

În Dobrogea se cunosc, de asemenea, foarte multe așezări deschise a căror încadrare cronologică într-una din fazele culturii Gumelnița nu a putut fi făcută din lipsa unor săpături sau observații mai ample de teren, astfel încît pe acestea le vom menționa ca atare. Lista lor este următoarea: Fintina Mare³³, Vlădeni³⁴, Limanu³⁵, Medgidia³⁶, Istria, punctul „Bent“³⁷, Gura Dobrogei — la marginea de sud a localității³⁸, Grădina³⁹, Cochirleni⁴⁰, Cochirleni — la circa 800 m vest de cetatea Pătulului⁴¹, Esichioi — „movila lui moș Manea“⁴², Ovidiu — insula Ovidiu⁴³, Năvodari — pe malul lacului Tașaul⁴⁴, Ivrinezu Mare — la 2 km nord—nord-vest de localitate⁴⁵, Istria⁴⁶, toate în județele Constanța. În județul Tulcea, în afară de Mahmudia⁴⁷, există următoarele puncte⁴⁸: Calfa, Jijila — la Sevastin, Garvăn — la Chiatra, Popina Mare, Văcăreni, Rachelu, Niculițel, Somova, Enisala, Lunca.

În repertoriul arheologic al R.S.R. sînt menționate ca așezări neolitice, fără a se specifica cultura, următoarele puncte: General Dragalina și Greci⁴⁹.

³¹ P. Hașotti, W. Wisosenschi, Pontica, 17, 1986, p. 23—35.

³² El. Lăzурcă, Peuce, 9, 1984, p. 23—29.

³³ Cap de idol antropomorf, cu trei perforații laterale, tipic pentru cultura Gumelnița. Piesa se află în depozitele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

³⁴ Cioburi atipice și o dăltiță. Materialul se află în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

³⁵ Așezare pe un ostrov; informație O. Bounegru.

³⁶ Așezare aflată la Km. 23 al Canalului Dunăre-Marea Neagră; informație Eug. Mihail.

³⁷ Informație O. Bounegru.

³⁸ Em. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 19, 1986, p. 243.

³⁹ Eug. Comșa, Rev. Muz., 3, 1977, p. 69.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Informație A. Panaiteșcu.

⁴² Eug. Comșa, op. cit., p. 69.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ P. Hașotti, Eug. Mihail, Pontica, 16, 1983, p. 291.

⁴⁶ Eug. Comșa, op. cit., p. 63.

⁴⁷ I. Oberländer-Tirnovceanu, Peuce, 8, 1980, p. 35.

⁴⁸ Eug. Comșa, Peuce, 2, 1971, p. 17.

⁴⁹ Ibidem, p. 18.

Se cunosc de asemenea și trei morminte despre care avem date sumare. Unul dintre ele a fost identificat la Rasova⁵⁰, iar altul a fost săpat de I. Nestor la Cernavoda⁵¹ în punctul „Cetate”. Acesta din urmă conținea pe lângă scheletul chircit două vase — un askos și un vas biconcav. O descoperire deosebită este mormintul de la Palazu Mare⁵². Este vorba despre un mormânt de înhumatie descoperit întâmplător. Ca inventar funerar conținea trei vase, un suport cu secțiunea orizontală aproximativ pătrată, o brățară și câteva mărgelile din scoici, precum și o dăltiță. Mormintul a fost considerat de autoarea descoperirilor ca aparținând „fazei Hirșova”, deci unui facies foarte timpuriu al culturii Gumelnița, dar având în vedere noile descoperiri de la Duranculak⁵³, apreciem că acest mormânt aparține aspectului cultural local Varna, care reprezintă o variantă a marelui complex cultural Gumelnița—Karanovo VI—Kodjadermen. Aspectul cultural Varna s-a manifestat pe un segment al litoralului vest-pontic.

În Dobrogea există deci 46 de așezări gumelnițene, dintre care cinci sînt tell-uri, 39 așezări de suprafață și trei peșteri. În tell-uri sînt documentate fazele A1 și A2, în șase așezări și în cele trei peșteri numai faza A1, în șase așezări numai faza A2. Pentru celelalte sînt-uri nu se poate preciza faza. Așezarea deschisă de la Ghindărești are depuneri din ambele faze. Ne scapă explicația privind existența în peșteri doar a fazei A1. Oricum, acestea erau locuite ocazional, populația retrăgîndu-se aici pentru scurte intervale de timp. Că este așa, o demonstrează lipsa plasticii (element de suprastructură) și numărul mic de unelte descoperite în peșteri. Este de asemenea posibil ca ele să fi fost folosite drept adăposturi sezoniere. Lăsînd la o parte presupusa fortificație a așezării de la Ghindărești, amintim că numai la tell-urile de la Luncavița și Baia s-au identificat valurile și șanțurile de apărare. Cercetările sumare sau locuirea contemporană (Hirșova) nu au permis eventuala identificare și în celelalte tell-uri ale unor astfel de sisteme de apărare pe care însă nu avem motive să nu le presupunem. Din cele expuse pînă acum reiese și caracterul destul de limitat al cercetărilor sistematice privind cultura Gumelnița din dreapta Dunării.

Elementele de conținut ale culturii Gumelnița din Dobrogea, sînt caracteristice pentru întreaga arie a acestei culturi, astfel încît o prezentare (re-prezentare) a lor ni se pare inutilă. Numai ceramica are ușoare elemente specifice ce se datoresc fondului Hamangia de aici. Din punct de vedere al locuințelor, cu totul deosebit ni se pare „semibordeiul” de la Limanu, pe care îl considerăm totuși o locuință de suprafață. O mențiune specială necesită locuința nr. 5 de la Hirșova⁵⁴, aflată în nivelul Gumelnița A1, care după cum se știe adăpostea un foarte interesant atelier de prelucrare a podoabelor din scoica Spondylus.

⁵⁰ Idem, Rev. Muz., 5, 1977, p. 70.

⁵¹ I. Nestor, *op. cit.*, p. 16—18.

⁵² D. Galbenu, *op. cit.*, p. 73, p. 81, fig. 4, 5.

⁵³ T. Dimov, I. Boiadjev, H. Tudorova, Dobrudja sbornic, I, 1984, p. 74—88 ; H. Todorova, *op. cit.*, p. 281—288 ; *Istoria na Dobrudja*, p. 42—56.

⁵⁴ D. Galbenu, Dacia, NS, 7, 1963, p. 501—509.

Un aspect de o importanță majoră, asupra căruia au existat și mai există lacune și păreri contradictorii îl constituie începutul culturii Gumelnița în Dobrogea. Acest moment se leagă de un fenomen complex care pe teritorii dintre Dunăre și Marea Neagră s-a manifestat prin puternice întrepătrunderi culturale și etnice. Rolul predominant îl au, ca și în stînga Dunării, triburile Boian din faza Spanțov care pînă spre sfîrșitul evoluției lor, au ajuns practic pînă la mare, dovadă în acest sens stînd mai ales descoperirile de la Sarichioi⁵⁵. Aici s-a cercetat o așezare cu două nivele suprapusă de o necropolă de inhumatie, ambele fiind date în faza de tranziție de la Boian la Gumelnița. Se pare că au fost surprinse elemente de canibalism ritual. Deosebit de interesant este un vas ce se încadrează spre sfîrșitul acestei perioade, atestînd deci o persistență îndelungată a elementelor Boian tirzii. Nu putem vorbi însă de o intensă locuire a Dobrogei de către purtătorii culturii Boian, chiar și la sfîrșitul evoluției lor culturale.

Pe de altă parte, fondul vechi Hamangia cu care Boianul tirziu a intrat într-un contact intim, a avut drept consecință crearea unui aspect local al culturii Gumelnița în Dobrogea, puțin diferit de cel din Muntenia. Considerăm că specificul culturii Gumelnița în Dobrogea se manifestă exclusiv în faza A1, pentru ca apoi, în următoarea fază (A2) să asistăm la o manifestare culturală unitară a acestei culturi pe un spațiu deosebit de întins. Caracterul puțin deosebit al culturii Gumelnița din Dobrogea a fost observat pentru prima dată, așa cum am arătat și mai sus, de I. Nestor. După cîțiva ani, în 1937, în urma săpăturilor de la Atmageaua Tătărașcă⁵⁶, Vl. Dumitrescu a sesizat același lucru. Cei doi autori nu aveau elemente prin care ar fi putut explica fenomenul respectiv, întrucît cultura Hamangia nu fusese încă descoperită.

Cercetările din masivul tell de la Hirșova⁵⁷, au reliefat pentru prima dată aportul culturii Hamangia⁵⁸, este drept, nici pe departe decisiv, la geneza culturii Gumelnița în Dobrogea, subliniindu-se totodată caracterul specific al acestei sculpturi în spațiul amintit.

Luîndu-se în discuție fenomenul expus mai sus, alături de o serie de forme ceramice ce trădează tradiții mai vechi, ele fiind totodată tipice pentru cultura Gumelnița în Dobrogea sau pentru „cultura Varna”, s-a considerat că la Hirșova ne-am afla în fața celei mai vechi faze („faza Hirșova”)⁵⁹ a culturii Gumelnița și că aici ar fi punctul (sau cel puțin unul din punctele) de origine și de expansiune a culturii Gumelnița. Apoi, odată cu înaintarea spre litoral, cultura Gumelnița ar fi fost tot mai

⁵⁵ E. Oberländer-Tirnovceanu, I. Oberländer-Tirnovceanu, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 58—70.

⁵⁶ Vl. Dumitrescu, *Anal. of archaeology and anthropology*, 24, 1—2, 1937, p. 3—19.

⁵⁷ D. Galbenu, *SCIV*, 23, 1961, 2, p. 285—305.

⁵⁸ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 73 și urm.

⁵⁹ D. Galbenu, *op. cit.*, p. 291—292; idem, *Sesiunea muzeelor de istorie*, I, 1964, p. 70—75 idem, *Rev. Muz.*, 2, 1965, nr. special, p. 414—415; idem, *Dacia*, NS, 10, 1966, p. 324—326.

contaminată de cultura Hamangia⁶⁰. Asupra „inexistenței unei „faze Hirșova“ nu mai insistăm, mulțumindu-ne să ne exprimăm acordul la demonstrația făcută de M. Simon⁶¹, cu amandamentul că tipologia oarecum forțată l-a condus pe autor la concluzia că la tell-ul de la Hirșova nu există faza Gumelnița A1, atîta vreme cît cele mai timpurii materiale (cele din „faza Hirșova“) au fost încadrate în urma analizei sale în faza A2.

Cercetările mai vechi din tell-ul de la Hirșova, dublate de cele din anii 1985—1989, au demonstrat că între nivelele Boian-Spanțov și cele Gumelnița A1 nu există vreo cezură, trecerea de la o cultură la alta făcîndu-se, organic, evolutiv. Faptul că în nivelele Boian-Spanțov s-a găsit ceramică Hamangia dintr-o etapă finală a fazei Ceamurlia de Jos (Hamangia IIIc), sau că în Dobrogea există și alte descoperiri din faza Spanțov a culturii Boian, nu trebuie neapărat să ne conducă la concluzia după care triburile Boian-Spanțov, ar fi pătruns violent în dreapta Dunării⁶², cu atît mai mult cu cît cultura Boian se pare că a fost prezentă în Dobrogea poate încă de la nivelul fazei Giulești și sigur din faza Vidra.

De ce cultura Hamangia nu a avut un rol mai substanțial la formarea, cel puțin în Dobrogea a culturii Gumelnița? Considerăm că la această întrebare se poate răspunde prin caracterul limitat (din punct de vedere geografic) și mai ales prin conservatărismul culturii Hamangia, trăsături ce au dus la imposibilitatea evoluției sale spre o altă cultură, la marginalizarea și implicit la rămînerea sa în urmă în ceea ce privește elementele de cultură materială, fapt ce au făcut-o mai ușor asimilabilă de către triburile Boian-Spanțov, mult mai evolute (avem în vedere așezările în formă de tell, marile locuințe de suprafață, ceramica, uneltele din silex și os, cele din piatră șlefuită, etc. toate net superioare corespondentelor lor din ultima fază a culturii Hamangia).

Un fenomen contemporan cu răspîndirea triburilor Boian-Spanțov în Dobrogea, a fost infiltrarea sporadică a unor elemente Precucuteni III⁶³, ele necontribuind însă în vreun fel la geneza culturii Gumelnița în Dobrogea.

Nașterea culturii Gumelnița a avut loc practic la același moment cronologic pe întreg spațiul de difuziune. Sigur că au existat zone care au avut un anume rol primordial (că lucrurile s-au petrecut astfel, o probează descoperirile de la Măgurele⁶⁴, unde s-a surprins un aspect foarte timpuriu al culturii Gumelnița; indirect, descoperirile de aici demonstrează și faptul că nu putem atribui Hirșovei calitatea de punct de geneză al acestei culturi) dar apariția culturii Gumelnița, poate fi considerată drept un fenomen exploziv. Menționăm faptul că nord-vestul Munteniei,

⁶⁰ Idem, Rev. Muz., 2, 1965, nr. special, p. 414—415; idem, Pontica, 4, 1971, p. 237—255.

⁶¹ M. Simon, *op. cit.*, p. 305—318.

⁶² Eug. Comșa, Peuce, 2, 1974, p. 16.

⁶³ S. Marinescu-Bileu, Dacia, NS, 8, 1964 p. 307—312; idem, Pontica, 5, 1972, p. 29—43; idem, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 137—139.

⁶⁴ P. Roman SCIV, 14, 1963, 1, p. 23—39.

⁶⁵ N. Hartuche, Istros, 5, 1987, p. 5—10.

unde nivelele Gumelnița A1 se suprapun peste cele Boian-Giulești⁶⁵ și nu peste cele Boian-Spanțov (sau așa-numitul Boian V sau Vc de la Tangiru)⁶⁶, pare a fi fost ocupat de triburile gumelnițene nu chiar de la începutul fazei A1. Prin urmare, la rîndul nostru, considerăm că nu a existat un punct inițial de formare și apoi de difuziune — și implicit o fază mai timpurie — a culturii Gumelnița⁶⁷, cum s-a susținut că ar exista la Hirșova⁶⁸.

Teritoriul Dobrogei a reprezentat pentru anumiți cercetători, obiectul de dispută între diferite culturi sau aspecte culturale, care s-ar fi manifestat aici cu ponderi mai mari sau mai mici, înlocuind mai mult sau mai puțin cultura Gumelnița. Nu vom face o reluare amplă a acestor ipoteze, ci le vom prezenta numai pe scurt. Astfel, o serie de descoperiri au fost atribuite aspectului cultural Stoicani-Aldeni⁶⁹, forțîndu-se nota pînă la a atribui acestui aspect cultural chiar și așezarea de la Costinești. Lăsînd la o parte faptul că ceramica descoperită aici este tipic gumelnițeană, în cazul în care am accepta ipoteza de mai sus, ar însemna ca respectiva așezare să fie total ruptă de o unitate geografică ce se impune pentru orice cultură, căci ea s-ar situa la circa 200 km de cea mai apropiată așezare Stoicani-Aldeni. Cum s-a arătat⁷⁰, aspectul cultural Stoicani-Aldeni reprezintă o sinteză între culturile Precucuteni III și Gumelnița A1. Deci răspîndirea în Dobrogea a comunităților Stoicani-Aldeni, ar fi putut avea loc fie la nivelul fazei A1 a culturii Gumelnița, fenomen imposibil atîta timp cît Gumelnița A1 este o componentă efectivă a Stoicani-Aldeniului, fie la nivelul fazei A2, fapt tot atît de improbabil dacă avem în vedere puternica populare a Dobrogei de către comunitățile gumelnițene în respectiva fază.

La fel de forțată ni se pare ideea de a îngloba Dobrogea în arealul „culturii Varna“⁷¹, care s-ar fi extins chiar și pe malul stîng al Dunării, în sudul Basarabiei. H. Tudorova susține existența unei culturi pontice, născută pe un fond Hamangia și Sava, cu participarea efectivă și a culturilor Boian și Polyanitsa. Vorbînd despre „cultura Varna“, se arată că pe litoral ea a absorbit repede cultura Gumelnița, apoi a pătruns în sudul Basarabiei, unde intrînd în contact cu „Precucuteni-Tripolie“ a dat naștere unei variante a „culturii Varna“. Este vorba despre „variantea Bolgrad“⁷², care nu ar avea decît 10% elemente gumelnițene. Toate acestea în ciuda faptului că atunci cînd a tratat descoperirile de la Ezero, a apreciat „Varna“ drept un aspect local al complexului Gumelnița-Karanovo VI⁷³, ceea ce ni se pare mai aproape de realitate.

⁶⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 401—415.

⁶⁶ M. Simon, SCIV, 30, 1979, 3, p. 358—364.

⁶⁸ A se vedea nota 59.

⁶⁹ I. T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București 1983, p. 11 și harta de la p. 125.

⁷⁰ M. Simon, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 5—32.

⁷¹ A se consulta notele 19 și 53 și H. Tudorova, *The Eneolithic in Bulgaria*, BAR, International Series, 49, 1970, p. 40—41; idem, *Eneolit Bulgarii*, Sofia, 1979, p. 32—33.

⁷² Idem, *Eneolit...*, p. 41—42.

⁷³ H. Tudorova, G. Toncheva, Germania, 53, 1977, p. 30—46.

Opinii oarecum asemănătoare cu cele ale cercetătoarei bulgare, a expus E. Comșa⁷⁴, care a arătat că respectiva „cultură Varna“, este situată cronologic între culturile Marița și faza de tranziție de la Boian la Gumelnița. Ea s-ar fi răspândit în Dobrogea pînă la linia Istria—Medgidia—Cernavoda. Plasată cronologic înainte de sfîrșitul culturii Hamangia, „cultură Varna“ ar evolua paralel, pe teritorii diferite, una în nordul, cealaltă în sudul Dobrogei, cu Boian-Spanțov, cele mai timpurii elemente fiind plasate chiar la nivelul Boian-Vidra. Toate acestea ar însemna ca la sud de linia amintită să nu existe Boian-Spanțov, ceea ce ar duce la greutăți deosebite în explicarea apariției în respectiva zonă a Gumelniței A1. În plus, inexistența unor elemente Varna în ceramica gumelnițeană din așezările situate la sud de linia Istria—Cernavoda (care între altele, fie spus, este o linie artificială, nebazată pe anumite elemente geografice), ne fac să nu putem accepta această ipoteză. S-ar mai naște apoi încă o întrebare — cultura Hamangia a dispărut odată cu apariția în Dobrogea a fazei Spanțov? Cercetările de la Hirșova⁷⁵ au demonstrat că la această întrebare se poate răspunde numai negativ, fapt ce practic ar elimina de la sine „cultură Varna“ în spațiul amintit. Că Hamangia și Gumelnița au fost vecine în timp o demonstrează și aspectul „pontic“ al ceramicii culturii Gumelnița din Dobrogea, aceasta trădînd anumite influențe Hamangia.

În ceea ce privește „cultură Varna“ opinia noastră este că ne aflăm în fața unui aspect local al marelui complex cultural Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen. El s-a născut pe un fond Sava și s-a manifestat numai pe un segment al litoralului vest-pontic, limita sa nordică fiind cel mult pînă în jurul orașului Constanța. Vasele Varna care diferă de cele ale culturii Gumelnița, se datează într-o primă fază a acestui aspect local, ce într-adevăr pare a fi cu puțin anterioară fazei Gumelnița A1. Apoi, la nivelul fazei Gumelnița A1 se creează o uniformizare și o unitate culturală cu unele ușoare diferențieri locale. Descoperirile de la Atmageaua Tătărăscă⁷⁶ aduc noi elemente la problematica în discuție. Așezarea se află mai departe de litoral, dar în dreptul Duranculakului unde descoperirile Varna abundă. Dar la Atmageaua Tătărăscă ceramica este tipică pentru Gumelnița A1, fapt ce demonstrează că nu departe de litoral aspectul Varna cedează locul culturii Gumelnița. La nivelul neoliticului dezvoltat, cînd se creează mari sinteze culturale, nu se pot admite pentru diferite culturi spații atît de restrînse ale aspectului Varna.

La tratarea subiectului privind „cultură Varna“ se adaugă demonstrațiile făcute de D. Galbenu⁷⁷ și M. Simon⁷⁸, ultimul autor arătînd pe baza unei amănunțite analize tipologice că așa-numita „cultură Varna“ nu este altceva decît un aspect local (adăugăm noi, cu anu-

⁷⁴ Eug. Comșa, Dacia, NS, 6, 1962, p. 65—66; idem, Pontica, 5, 1972, p. 43.

⁷⁵ D. Galbenu, SCIV, 23, 1962, 2, p. 288—300.

⁷⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 3—14, pl. I-V.

⁷⁷ D. Galbenu, Sesiunea muzeelor de istorie, 1, 1964, p. 74—75.

⁷⁸ M. Simon, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 305—314.

mite caracteristici în ceramică, prelucrarea abundentă a aurului și folosirea masivă a pietrei la construirea locuințelor), al marelui complex Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen.

O mențiune specială necesită mormintul de la Palazu Mare⁷⁹, asupra căruia s-au exprimat diferite opinii — D. Galbenu l-a încadrat în „faza Hirșova“⁸⁰, S. Marinescu-Bilcu l-a atribuit într-o oarecare măsură culturii Precucuteni III⁸¹, iar D. Berciu unei faze finale a culturii Hamangia⁸², la care ar fi participat și elemente străine. După noile descoperiri de la Duranculak⁸³, care au permis o bună conturare a aspectului cultural local (de litoral) Varna, ni se pare că nu greșim dacă atribuim mormintul de la Palazu Mare acestui aspect local, descoperire care ar marca limita nordică a sa. În același context cultural încadrăm majoritatea vaselor din colecția Salocolu, precum și cele ce provin dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea⁸⁴. Aceste vase, în ciuda aspectului relativ eterogen al unora dintre ele, le atribuim în majoritatea lor, unei etape de început a aspectului Varna și considerăm că ele trebuie să fi făcut parte din inventarele unor morminte aflate în diferite puncte pe litoral, cel mai probabil la sud de Constanța.

Sfârșitul culturii Gumelnița din Dobrogea ridică unele aspecte mai deosebite în comparație cu celelalte regiuni, întrucât aici fenomenul respectiv s-a produs mai timpuriu, datorită pătrunderii dinspre stepele nord-pontice a culturii Cernavoda I. Pătrunderea triburilor Cernavoda I, difuziunea pe un spațiu considerabil și intrarea lor în diferite sinteze culturale este un proces vast și complex, care încă mai suscită discuții între specialiști, el nefăcând însă subiectul rindurilor de față.

Dat fiind lipsa unor date de C14 edificatoare, s-au făcut diferite încadrări cronologice, pe baza stratigrafiei comparate și a tipologiei. Apoi, avîndu-se în vedere importurile cucuteniene în mediul Cernavoda I, s-a presupus că infiltrarea acestei culturi în Dobrogea s-a produs la nivelul fazei Cucuteni A—B⁸⁵. Reluînd problematica pe o bază mai largă, Vl. Dumitrescu⁸⁶ s-a oprit aproximativ la aceeași datare, lăsînd deschisă posibilitatea și a unei încadrări mai timpurii a momentului penetrării

⁷⁹ D. Galbenu, *op. cit.*, p. 73—75, p. 81 fig. 4; idem *Dacia* NS, 10, 1966, p. 323 fig. 1/22, 23, p. 326.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 326.

⁸¹ S. Marinescu-Bilcu, *Dacia* NS, 16, 1972, p. 64—65.

⁸² D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 33—34.

⁸³ *Istoria na Dobrudja*, p. 42—56; T. Dimov, H. Boiadjev, H. Todorova, *op. cit.*, p. 42—47; H. Todorova în *Simposion über Lengyel kultur*, Nitra, Vienne, 1986, p. 281—286.

⁸⁴ S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, p. 53—73 (mai puțin castronul de la fig. 7/3, care pare a aparține culturii Hamangia).

⁸⁵ Seb. Morintz, P. Roman, *Dacia*, NS, 13, 1969, p. 61—72; idem, *SICV*, 21, 1970, 4, p. 55 și urm.

⁸⁶ Vl. Dumitrescu, *Apulun*, 12, 1974, p. 33—36; id., în *Congrès International des études sud-est européen Atène*, 1970, corapport, tirage a part, p. 15—16; idem *Pontica*, 13, 1970, p. 25—26; idem, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, 1986, p. 80.

culturii Cernavoda I. În urma unor cercetări mai noi, N. Harțuche⁸⁷, aprecia că „pătrunderea [Cernavoda I] corespunde cu faza Cucuteni A4, începutul fazei A—B și cu răspîndirea sceptrelor de piatră în formă de cap de cal de pe teritoriile României, Bulgariei și Jugoslaviei“. Același autor a arătat că descoperirile de la Brăilița, Rîmnicelu și cele trei puncte de la Lișcoteanca au concordat în a releva că în nivelele superioare Gumelnița A2 cu care se încheie evoluția acestei culturi, în nord-estul Munteniei și Dobrogea, s-au găsit importuri Cucuteni A2⁸⁸. În mod just, s-a legat dispariția Gumelniței A2 de această perturbație creată de Cernavoda I în Dobrogea și pe valea Dunării. Cercetările mai recente de la Hirșova⁸⁹ au pus în lumină două aspecte. Pe de o parte, la baza nivelului Cernavoda I (faza Cernavoda Ia) s-au descoperit fragmente ceramice pictate Cucuteni A4. Deci pătrunderea în Dobrogea și pe valea Dunării a culturii Cernavoda I s-a produs mai timpuriu decît se credea pînă acum. Fenomenul este confirmat și de faptul că la partea superioară a straturilor gumelnițean de la Hirșova, care s-a dovedit a fi specific fazei A2, s-au descoperit fragmente pictate Cucuteni A3. Avem deci dova clară că pătrunderea culturii Cernavoda I s-a produs la nivelul Cucuteni A4, tot atunci cînd ia sfîrșit faza A2 a culturii Gumelnița în Dobrogea.

REMARQUE SUR LA CULTURE GUMELNIȚA EN DOBROUDJA

Résumé

PUIU HAȘOTTI

Les recherches sur la culture Gumelnița en Dobroudja n'ont pas été très nombreuses, ce qui fait qu'à l'heure actuelle, on ne dispose pas de données sûres concernant certains aspects de cette culture. On espère que les nouvelles recherches au tell de Hirșova vont apporter d'éléments supplémentaires pour compléter nos connaissances relativement au contenu de la culture Gumelnița aussi bien qu'à sa chronologie interne.

Les plus riches informations nous ont été offertes par les fouilles (souvent réduites à de simples sondages) de cinq tells : Hirșova, Cernavodă, Medgidia, Baia Luncavița, dont les niveaux, contiennent des matériaux provenant des phases A₁ et A₂ de la culture Gumelnița.

Outre les cinq tells sus mentionnés, la culture Gumelnița en Dobroudja a été identifiée dans les endroits suivants : la phase II en six habitations ouvertes et en trois cavernes, la phase A₂ en six autres habitations ouvertes. L'habitation de Ghindărești a des niveaux appartenant aux phases citées.

⁸⁷ N. Harțuche, Danubius, 2—3, 1984, p. 31—32.

⁸⁸ N. Harțuche, Fl. Atanasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a muzeului Brăilei*, 1976, p. 16.

⁸⁹ D. Galbeniu, D. Popovici, P. Hașotti, Comunicare prezentată la sesiunea de rapoarte, Sibiu, 1989 ; săpături recente (1989) ale celor menționați.

On connaît aussi deux sépultures d'inhumation : une à Cernavoda et une autre à Rasova.

Une mention spéciale doit être accordée à la sépulture de Palazu Mare qui, après les découvertes de Durankulak (Bulgarie), est attribuée à l'aspect culturel Varna et non pas à la „phase Hirșova“ ou bien à certains éléments ethniques précucutéens.

L'aspect Varna est une variante régionale de littoral du grand complexe culturel Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen dont la limite septentrionale se trouve aux environs de Constanța.

Nous considérons que le début de la culture Gumelnița en Dobroudja est marqué par la phase A₁ et non pas par l'ainsi dite phase Hirșova qui est antérieure à la phase A₁.

La diffusion en Dobroudja des communautés de la culture Varna ou de Stoicani-Aldeni „nous impossible. D'ailleurs, cette hypothèse est contredite par les réalités archéologiques.

La fin de la culture Gumelnița sur le territoire qui s'étend entre le Danube et la Mer Noire a lieu en même temps que la pénétration des tribues de la culture Cernavoda I. Ce phénomène (attesté par les récentes découvertes de Hirșova, Brăițița, Rimnicul Lișcoteanca et Carcaliu) s'est produit à un moment synchrone avec la phase A₃ de la culture Cucuteni.

L'installation de la culture Cernavoda I a mis fin à la phase A₂ de la culture ce qui fait que la phase B de cette culture est inexistente en Dobroudja.